

Moderne Devotie in tekst en context.¹

Frits van Oostrom

Het zal voor de meesten onder u geen nieuws zijn, maar voor alle zekerheid gooi ik het hoge woord – of lage woord, indien u wilt – er maar meteen in den beginne uit. Ik beschouw mijzelf als een respectvol ongelovige, en dat met een dikke streep onder beide samenstellende delen van dat zelfgesmede predicaat. Respectvol in de allereerste plaats, hetgeen wil zeggen dat ik niet de minste behoefte voel om mij tegen geloven of gelovigen af te zetten. Ik voel geen polarisatie, en zie er geen vooruitgang in wanneer in alle hotelkamers ter wereld het atheïstisch manifest in alle nachtkastjes belandt. Plus dat ik als cultuurhistoricus immens ontzag heb voor hetgeen geloof in de geschiedenis heeft betekend, en hoe het naast moeilijk te verteren en soms onverdraaglijke zaken vaak ook een positieve factor is geweest, en ook vandaag nog dikwijls is met hartverwarmende voorbeelden van religieus geïnspireerde naastenliefde. Maar met dat al blijf ik nog altijd ongelovig. Ik geloof niet in een leven na de dood, ik geloof niet in een schepper en ik geloof dus ook niet dat Jezus van Nazareth diens enig-geboren zoon was. Ik geloof overigens wel dat je ook oprecht ongelovig kunt zijn, en ik probeer daar op integere wijze naar te leven.

Dit betekent intussen wel dat als je iemand met een dergelijk profiel vraagt om de Thomaslezing te houden, je bepaalde dingen niet moet verwachten. Het heeft vanavond onvermijdelijk tot gevolg dat de spirituele kant van de Moderne Devotie tekort gaat komen. Misschien dat ik de historische contouren daarvan nog enigszins kan peilen, al moet ik daarvoor zwaar leunen op anderen – maar voor de actualiteit van deze spiritualiteit, als inspiratiebron voor hedendaags religieus leven, moet u niet bij mij zijn. Gelukkig kunt u voor zulke vragen terecht bij werk en leven van anderen die ik zeer hoog acht, en ik denk dan in de eerste plaats aan mijn collega en mag ik zeggen vriend Rudolf van Dijk, voor mij het toonbeeld van de verwevenheid van eruditie en inspiratie inzake de Moderne Devotie.

¹ Lezing gehouden op donderdag 12 december in het Historisch Centrum Overijssel, tevens zevende Thomaslezing van de Zwolse Stichting Thomas a Kempis.

Maar wat mijn eigen bijdrage betreft: dat ik hier sta, is eens te meer veelzeggend. Voor uw gastvrijheid in de eerste plaats. In de tweede plaats, zo wil ik hopen, voor de kracht van de klassieke hermeneutische methode zoals ik die beoefen. Klaarblijkelijk kan het dankzij deze methode ook een relatieve buitenstaander lukken om iets van betekenis omtrent de Moderne Devotie bij te dragen. Maar het meest zegt het over de Moderne Devotie zelf, dat zij klaarblijkelijk zo breed kan appelleren.

Binnen dat brede spectrum belicht ik vanavond twee facetten die passen bij mijn eigen expertise op het kruispunt van neerlandistiek en geschiedenis, tekst en context. Beide komen ook in *Wereld in woorden* aan de orde, maar ik wil ze hier iets nader uitwerken, en bovendien hun misschien onverwachte actualiteit belichten. Tenslotte komt er nog een derde facet, in mijn boek onderbelicht gebleven, maar ook met een verrassende moderne analogie. Die zal ons trouwens toch zowaar doen spreken over de Moderne Devotie als religie.

Tekst

Komend vanuit de neerlandistiek naar de Moderne Devotie, ben ik natuurlijk bij uitstek geïnteresseerd in de boeken, de teksten en de taal van de beweging.

Dat de devoten fanatieke boekenmakers waren, is alom bekend; de benaming *pennebroeders* is ze niet voor niets verleend. De Moderne Devotie heeft ons talloze handschriften nagelaten die meestal uitmunten door schoonheid in soberheid. Hoeveel boeken dit nu eigenlijk zijn is bij mijn weten nooit daadwerkelijk geteld of zelfs maar geschat. Dat Rudolf van Dijk het aantal overgeleverde exemplaren van Geert Grotes getijdenboek kwantificeert met een marge tussen 800 en 2000 stuks, is tekenend voor onze onzekerheid ter zake. Maar 5000 bewaarde devote handschriften lijkt mij toch wel het minste, en met de Latijnse boeken meegeteld 8000. Nu heeft de germanist Gerhard Eis ooit de “Verlustfaktor” van middeleeuwse handschriften beredeneerd op 1:150 - tegenover elk bewaard exemplaar zouden 150 verloren boeken staan. Verdisconterend dat in devote huizen de bewaarcultuur van boeken op bovengemiddeld peil zal hebben gestaan, verdient het verhoudingsgetal van Eis neerwaartse bijstelling. Maar laat het half zo hoog zijn; dan zou de Moderne Devotie 600.000 boeken hebben voortgebracht! Onder hun handen maakte de boekcultuur in de Nederlanden een ongekennde kwantsprong, al voor de boekdrukkunst.

Vaak leest men dat de broeders door middel van hun schrijfwerk in hun levensonderhoud voorzagen. Diepgravend onderzoek heeft in de laatste jaren dit beeld bijgesteld. Veeleer was het zo dat de devoten hun noodzakelijke inkomsten verwierven met werken op het land, en daarmee hun kapitaalsintensieve boekenbedrijf bekostigden. De pennebroeders leefden dus niet van, maar voor de pen, en veel van de zusters trouwens evenzo. Sinds de geschiedwetenschap oog heeft gekregen voor het zo vaak verdonkeremaande vrouwelijke aandeel in het verleden, zijn ook de devote vrouwen steeds meer uit de schaduw gekomen. Het recente standaardwerk van John van Engen ziet de Moderne Devotie zelfs in de eerste plaats als vrouwenbeweging; en ofschoon die bewering misschien wat ver gaat, is het wel een feit dat het devote boekbedrijf een substantiële inbreng van vrouwen kende. De gisteren gepresenteerde wetenschappelijke uitgave van het Berlijnse handschrift dat het voornaamste liedboek uit devote kringen is, maakt zeer aannemelijk dat de tot nu toe steeds voor kopiïsten versleten schrijvers van dit boek in feite kopiïstes zijn geweest.

Ook aan nieuwe teksten hebben de devoten heel veel voortgebracht. Ze schreven tractaten, preken en leerdialogen, maar schiepen ook compleet nieuwe tekstuele genres zoals collatie en propositum. Maar nog kenmerkender acht ik de achter dit alles liggende *tekstcultuur*, die zich kenmerkt door zijn principiële *openheid*. Want terwijl de devoten nauwlettend toezagen dat hun teksten op microniveau deugden – controle, correctie en revisie waren in deze kringen vaste praktijk – praktiseerde men tegelijk een grote vrijheid in de omgang met de tekst op macroniveau. Een karakteristieke tekst van de Moderne Devotie kenmerkt zich niet door de dwingende structuur van een vertoog waarin geen stukje van zijn plaats kan – zoals dat bijvoorbeeld voor Jan van Ruusbroec nog wel in hoge mate geldt – maar veeleer door de moduleachtige structuur van het *rapiarium*. De tekst als blokkendoos om zo te zeggen, die allerlei selectie en geschuif toelaat.

Het beste voorbeeld van zo'n open tekst is vermoedelijk *De navolging van Christus* zelf. De oneindig geschakeerde overlevering en het voor-elk-wat-wils-gebruik daarvan gaat in wezen terug tot aan de oorsprong: niet op de klassieke manier als doorgecomponeed tractaat uit de pen gevloeid van een bevlogen genie, maar veeleer samengesteld en samengelezen – ook in de zin van bloemlezen, bloemen lezen, selecteren. Thomas a Kempis was minstens zozeer de samensteller als

de schrijver van dit werk. Voor filologen van de klassieke stempel, en ook wel literatoren, voelt deze tekstvorm onwennig en ietwat wezensvreemd aan. Een meesterwerk moet een doortimmerde structuur hebben en een volbloed auteur, liefst met een voornaam waar je een glossy aan kunt ophangen. Maar het zou wel eens kunnen zijn dat een jongere generatie lezers zich hier veel minder ongemakkelijk bij voelt. De tekstcultuur op internet kenmerkt zich immers door eenzelfde openheid (en veelal anonimiteit) als die van de devoten. Naarmate zoiets meer de standaard wordt, zou dit zijn sporen kunnen trekken in de boekcultuur en zelfs de literatuur, en zou wat ik nu maar model Mulisch noem best eens zijn glorie tijd gehad kunnen hebben. Van een toekomstige ontdekking van de hemel zouden de interactieve kinderen van de participatiemaatschappij vanuit het oneindige rapiarium dat het wereldwijde web vormt, en zonder dat toekomstige advocaten daar stokjes voor kunnen blijven steken, wel eens hele nieuwe versies kunnen maken: bekort, of deze via copy paste verweven met, ik noem maar wat, Dan Brown en Thomas a Kempis.

Ontken maar eens dat dit tot tal van interessante nieuwe creaties zou kunnen leiden. In Amerika is David Shields hierin reeds voorgegaan met een boek dat de marketing van uitgeverij Random House presenteerde als “the creation of a new genre”, maar dat mij nu juist aan de Moderne Devotie deed denken. Shields’ tamelijk dunne boek uit 2010, *Reality hunger. A manifesto* bestaat uit een quasi-alfabet van 26 losse hoofdstukken, die zelf weer bestaan uit een reeks van genummerde korte items, soms thematisch in groepjes geformeerd en soms volkomen op zichzelf staand. In totaal gaat het om 617 items: soms aforismen en soms mini-essays van een of twee alinea’s. Als schrijver neemt Shields ze alle 617 voor eigen rekening, maar in veel gevallen zijn ze ontleend aan teksten van derden, uit alle mogelijke hoeken en gaten van het leven en de kunst vergaard, fictie zowel als non-fictie. Een Appendix van veertien pagina’s verantwoordt, op overigens uiterst rudimentaire wijze, waar Shields zijn wijsheid en zijn inspiratie zoal vandaan heeft. Dit blijkt dan uiteen te lopen van Cicero tot Picasso en interviews met hedendaagse auteurs of ingezonden brieven in *The New York Times*. Zeer typerend is hoe Shields deze verantwoording van dit onder zijn naam gepubliceerde rapiarium inleidt:

This book contains hundreds of quotations that go unacknowledged in the body of the text. I’m trying to regain a freedom [...] that we have lost. [...] However, Random House lawyers determined that it was necessary for me to

provide a complete list of citations; the list follows (except, of course, for any sources I couldn't find or forgot along the way). If you would like to restore the book to the form in which I intended it to be read, simply grab a sharp pair of scissors or a razor blade or box cutter and remove pages 207-221.

Dat laatste heb ik niet gedaan, maar wel heb ik al lezende uit Shields mijn eigen rapiarium samengesteld van dingen die mij aanspraken. Eén belangrijke zin in *Wereld in woorden* is zelfs rechtstreeks aan Shields ontleend, hetgeen ik uit respect voor hem heb nagelaten te verantwoorden.

Hoe men over dit soort praktijken ook mag denken, voor mij staat vast dat de tekstcultuur van de toekomst veel meer fluïde zal zijn. Ook om die reden durf ik de *Imitatio* nog een lang leven te voorspellen. Die heeft immers de ideale vorm voor een moderne tekst: een open boek. Shields had zelfs zijn motto kunnen ontlene aan Thomas a Kempis: "Vraag niet *wie* dit heeft gezegd, maar heb aandacht voor *wat* wordt gezegd" (*Navolging* I, 5, 6).

In vergelijking met het onderzoek naar boeken en teksten van de devoten, is naar hun taal naar verhouding nog het minste onderzoek gedaan. En dat terwijl de Moderne Devotie ook op dit gebied zeldzaam vernieuwend is geweest, door van begin af aan in te zetten op de *tweetalige* verspreiding van zijn gedachtegoed. Men schreef zowel Latijn als Nederlands, en het was volle kracht vooruit in beide talen. Over de grondslag en praktijk van dit tweesporenbeleid dacht men fundamenteel na, zo blijkt alleen al uit *De libris teutonicalibus* van Zerbolt van Zutphen. Ook duidt de vroege creatie van basisboeken in het Nederlands, zoals de psalmen en gebeden in vertaling van Geert Grote zelf, op een zeer doelgericht project. Dit leidt mij als vanzelf naar mijn tweede luik. De Moderne Devotie kenmerkt zich door de aanwezigheid van tal van inspirerende figuren met charismatische trekken. Maar minstens zo bijzonder is dat deze mensen elkaar vonden en hun krachten bundelden. En dat buiten bestaande structuren, en in nieuwe organisatievormen.

Context

De Moderne Devotie was een waarachtige beweging. We zeggen het sinds jaar en dag elkander na, maar doordenken we het ook voldoende? Ik zou graag zien dat de

Moderne Devotie eens zou worden doorgelicht vanuit het perspectief, schrik niet, van de organisatiesociologie. Religie kan nu eenmaal niet zonder organisatie, en zeker niet als zij haar spiritualiteit niet enkel wil beleven maar ook uitdragen. Zonder dat Geert Grote dat zover ik weet met zoveel woorden in geschrifte heeft beleden, moet hij toch doordrongen zijn geweest van een besef zoals “don’t moan, organize”.² Vergeet daarbij niet dat de beweging verkoos maar liefst het hele godgewijde leven op een andere leest te schoeien, met als haar vroegste vorm niets minder dan een nieuwe, derde weg die de keuze tussen kerk en wereld transcendeerde: een leven gans op God gericht, maar intussen voluit in de wereld blijvend. Een levenswijze in een gemeenschap van godgewijde zielen, wonend in gewone burgerhuizen in de stad, en zonder andere gelofte dan de afspraak met elkaar.

De vakliteratuur vermeldt daarbij stevast dat de begijnen de devoten in deze levenswijze waren voorgegaan, en dat is zeker niet onjuist, door de historische groothoeklens gezien. Maar bedenk daarbij wel dat, als ik het wel heb, begijnhoven in de Hanzesteden, anders dan in Holland, dun gezaaid of zelfs onbekend waren. Tenminste: dr. Ingrid Biesheuvel, die op mijn verzoek hiernaar speciaal onderzoek verrichtte, moest veertiende-eeuwse sporen van begijnen in deze contreien met een lantarentje zoeken - als ze er al zijn, want zowel de archeologische als de archivalische aanwijzingen zijn smal, en de benaming begijnen lijkt dikwijls regressief aan latere devoten te zijn toegekend. (Al met al lijkt het zogenoemde Olde Convent hier in Zwolle in de Praubststraat nog de beste kans te maken op waarlijk oude papieren, maar ook die zijn rijkelijk gerafeld). In elk geval was er in de IJsselsteden geen sprake van een solide voedingsbodem van gevestigde begijnhoven waarop de devoten voortbouwden. Eerder het tegendeel.

Bovendien moet het netwerk van devote huizen en daarna weldra de kloosters veel meer organisatie hebben geleverd dan de zoveel introvertere begijnhoven. Alleen al het gemeenschappelijk bezit waarin devoten leefden, moet een zorgvuldige administratie hebben vereist bij intrede, exit of overlijden, al was het maar tegen te verwachten familiale nabestaanden die vermeende rechten op zouden willen eisen. Misschien was het geen toeval dat Geert Grote een jurist was. De devoten moeten om zo te zeggen heel wat bij de notaris hebben gezeten voor hun statuten en vermogensrechtelijke kwesties, alsmede voor de verwerving van de huizen zelf en de

² Apocriefe laatste woorden van Vakbondoprichter Joe Hill, 1915 (apocrief, sindsdien vaak geciteerd, m.n. in USA). Zie bijv. Derek Alcorn (ed.) 1981 onder die titel. Vgl. ook “wie een beter leven wil, moet zich organiseren” (Pater Van den Elsen, Eindhoven 1885, oprichter Boerenleenbank)

beredding daarvan. Plus ook nog eens al spoedig, om te beginnen hier in Zwolle met Johannes Cele, de stichting van hun scholen – ook voor extranei - die niet alleen om intellectuele inzet vroeg, maar ook om logistiek en materieel. Verder was daar het arbeidsintensieve boek- en bibliotheekbedrijf, met al zijn magazijninkoop, specialisaties en vertakkingen. De taakverdeling tussen mannen en vrouwen in de beweging, en tussen de huizen en de kloosters, met alle formele en praktische toedeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Plus al te vaak: zorgen voor vervangers: want het was zoals u weet allemaal liefde in tijden van pest, en elke dag konden weer nieuwe steunpilaren uit dit leven worden weggerukt en moesten opvolgers inspringen en noodverbanden worden aangelegd. Alleen al de beslissing om het heer Florenshuis in juni 1391 vanwege de uitbraak van de pest te splitsen over Deventer en Amersfoort en vooralsnog alleen per brief contact te onderhouden. We vermelden deze in onze overzichten alsof het de gewoonste zaak ter wereld is, maar we zouden wel iets meer inlevingsvermogen mogen tonen in hun veerkracht en improvisatietalent, wij die ons wekelijks werkoverleg in goed verwarmde ruimtes en met koffie en thee naar smaak al heel professioneel vinden. Daar moet veel strijds gestreden zijn.

En dan betreft dit alles alleen nog maar de interne organisatie van de Moderne Devotie. Hun doelgerichte missie in de buitenwereld vergde minstens zoveel slagkracht. Hun ijveren tegen de volgens hen door misstanden vermolmde kerk, maar ook hun zelfverdediging voor eigen keuzes: zie Zerbolts apologie van de devote levenswijze tegenover de Dominicaanse inquisitie. En actie in de wereld met het woord en metterdaad. Want het was niet louter innigheid dat het devote leven kenmerkte; zodra devoten de deur uitgingen stonden ze middenin het leven dat ze afwezen. Door middel van hun kleding en hun houding straalden zij dat doelbewust uit, en de van huis uit schathemelrijke meester Geert moet in het overzichtelijke Deventer van destijds – circa zesduizend inwoners – een fenomeen geweest zijn, evenals zijn geestverwanten, wanneer zij in hun haveloze vodden en met schuwe tred door de welvarende stad naar de markt en naar de kerk gingen. Hun inkeer schreeuwde afkeer uit. Het kan niet anders of die polarisatie heeft irritatie opgeroepen - laat ons toch vredig naar de hel gaan, schijnt ooit een Zwolse magistraat Geert Grote te hebben toegebeten - maar niemand die ze iets kon maken, juist omdat ze met meer waren en zich terdege hadden genesteld.

In voorversies van *Wereld in woorden* had ik op dit gebied een actuele parallel getrokken die ik op de valreep heb geschraapt als zijnde te tijdsgebonden en misschien teveel effectbejag, maar die ik voor deze gelegenheid toch van stal wil halen: Occupy Wall Street. Natuurlijk moeten wij deze gelijkenis vooral niet overtrekken, maar toch: de keuze om zich groepsgewijs te nestelen in het centrum van de wereld die men afwijst, en deze laatste continu te confronteren, ook door kleding en gedrag, dat zij leeft voor de verkeerde waarden, is als manifestatie van provocatieve afkeer stellig vergelijkbaar. Ook de aandacht voor interne organisatie heeft Occupy trouwens met de Moderne Devotie gemeen, want vergis u niet: achter die vieze tentjes van die ogenschijnlijk ordeloze zwerfkampeerders in Zuccottipark ging in feite een doortimmerde organisatie schuil, met scherp omschreven verantwoordelijkheden, eigen rituelen, procedures, themagroepen en een intensieve vergadercultuur waarin het collectief het individu de maat nam.

Alleen: de Occupybeweging, begonnen in 2011 en toen snel verbreid geraakt, lijkt aan het eind van 2013 alweer ter ziele, en kan wat dat betreft als beweging niet in de schaduw staan van de Moderne Devotie, die niet alleen gedurende haar eerste jaren tientallen vestigingen voortbracht, maar op haar hoogtepunt zeshonderd huizen en kloosters telde, een eeuw lang zou blijven bestaan en tot zeshonderd jaar nadien voor menigeen een inspiratiebron zou blijven. Volgens recente analyses was de grote fout van Occupy dat de beweging verzuimde zichzelf *inhoudelijk* een goede stem te geven, en zich teveel beperkte tot kreten en vertoon toen men de aandacht van de wereld had. Daardoor maakte Occupy wel duidelijk waar men hartgrondig tegen was, maar niet wat men nu eigenlijk zelf wilde. Al die bezetters praatten wel honderduit, maar voornamelijk tegen elkaar. Misschien voelden ze zich iets te uniek om van de Moderne Devotie te willen leren, die als beweging – en dat is bijzonder zeldzaam – tegelijk verontwaardigd was én constructief.

Priesters

Na deze twee luiken over tekst en context van de Moderne Devotie wil ik tot slot kort stilstaan bij een derde luik dat in *Wereld in woorden* weinig aandacht heeft gekregen terwijl het destijds toch zo prominent was: Geert Grotes kruistocht tegen de *focaristen*, de priesters “met een dame bij de haard”. Voor mijn boek verkoos ik dit

niet al te zeer uit te diepen omdat het in het grotere verhaal ietwat voorspelbaar zou kunnen lijken, zijnde de zoveelste veertiende-eeuwse klacht over wantoestanden bij de clerus, en dat terwijl ik juist de nadruk wilde leggen op het nieuwe en inderdaad moderne van de beweging. Maar ik besef inmiddels dat ik daarmee een belangrijke dimensie tekort heb gedaan. De aanleiding voor dit inzicht is tweevoudig geweest: de prachtige editie, voor *Wereld in woorden* net iets te laat gekomen, van Grottes tractaat tegen de focaristen door Rijcklof Hofman plus een recent en frontaal polemisch boek van de Amerikaanse Pulitzerprizewinnaar Garry Wills.

Garry Wills is wat men in Amerika noemt een public intellectual: een professor met ik zou haast zeggen een prebende aan een universiteit maar bovenal een stem in de publieke arena. Van zulke public intellectuals heeft Amerika er indrukwekkend veel, te midden van wie Garry Wills zich onderscheidt doordat hij naar zijn eigen zeggen een devote katholiek is – maar tegelijk een zware criticaster van de katholieke kerk. In het jubeljaar 2000 moest bij Wills de paus eraan geloven, in het boek *Papal sin: structures of deceit*. Nu, op zijn 80ste, wil hij de moederkerk nog fundamentele herstructureren met zijn boek *Why priests? A failed tradition*. Hoofdstelling van dit boek is dat de katholieke kerk een grote vergissing heeft begaan door een afzonderlijke priesterkaste in het leven te laten komen, waartoe alleen mannen met een wijding (door andere priesters toegediend) kunnen toetreden en die als prerogatief de sacramenten mogen toedienen. Elke katholiek moest sindsdien bij voortdurend langs de priester, van de wieg van de doop tot het graf van het heilig oliesel en daartussenin communie, eucharistie en biecht. Alleen een priester kan een kerkelijk huwelijk voltrekken, en alleen de priester kan het mysterie van de mis celebreren. Bovendien is priesterwijding de noodzakelijke voorwaarde voor een carrière in de kerk: elke bisschop moet een priester zijn en de paus vanzelfsprekend ook.

Voor deze spilfunctie van priesters, zo betoogt Wills, is hoegenaamd geen Bijbelse grondslag. Jezus was geen priester, de apostelen waren geen priester en ook het vroege christendom deed het nog zonder priesters. Petrus was allesbehalve de eerste bisschop van Rome; dat is hij pas in latere beeldvorming gemaakt. Wills is er van overtuigd dat de katholieke kerk met deze constructie van het priesterschap haar eigen paard van Troje heeft geschapen: zie de recente schandalen rondom priesterlijke schanddaden, maar ook veel algemener de endemische onmacht van de katholieke kerk om te begrijpen wat zich buiten de wereld van het celibaat beweegt,

vrouwen voorop. Ergo, met een motto dat Wills zelf smeedde als een variatie op een pauselijke encycliek, gekruist met een Cubaanse demonstrantenkreet: *Mater si, magistra no*. Wees trouw aan de devotie van de moederkerk, maar breek met haar hiërarchie. Laat de priesters los en “join in the life of other churches”.

Wie op dusdanige wijze kaatst, kan op ieder speelveld de bal verwachten en Wills' boek heeft vanuit katholieke kring dan ook een stroom aan kritiek geogst tot aan banvloeken toe. Een paar citaten: “Buy this book if you wish to see an example of an attempt to destroy the central dogmas of the Catholic Church” – of: “Garry Wills is an open and unambiguous advocate of heresy”, terwijl een andere bespreking inzet met “I thought he was dead, but no. Garry Wills has a new book out and (...) *Why priests?* falls below his usual low standards”. Maar voor mij als, ik wil niet beweren objectieve maar toch in elk geval belangeloze beschouwer beukte Wills met zijn deconstructie van het priesterambt toch wel een intrigerend venster open. Meer speciaal vroeg ik mij na lezing wederom af: schemert hier niet iets van een parallel met de moderne devoten, en alweer: zowel in wat zij afwijzen als in wat zij zelf bepleiten? Is het fanatisme van Geert Grote jegens de focaristen niet het brandpunt van iets groters, fundamentelers?

De houding van de Moderne Devotie jegens de priester zou een systematische studie verdienen die er bij mijn weten nog niet is, dus ik beperk mij noodgedwongen tot een paar indrukken. Aan het op zich opmerkelijke biografische feit dat Grote zelf nooit priester is geworden, moeten we misschien niet teveel gewicht hechten; en natuurlijk wemelde het van gewijde priesters onder de devoten, Thomas van Kempen bijvoorbeeld. Maar toch: de devote nadruk op het individuele geloofsleven, meditatie, stille beleving en innerlijke vertroosting als de ware spirituele weg geplaveid met voortdurend gewetensonderzoek en met de persoonlijke navolging van Christus als het wezen van geloof – en het daarnaast vrijwel negeren van de kerk als een hiërarchisch instituut via de keuze voor een veel mystieker kerkbegrip³ - dat alles maakte de taak van priesters als bemiddelaars tot het heil op zijn minst minder cruciaal. Men kon, ja moest er zelfs geregeld omheen. Ook door hun veelvuldig zwijgen over de priesterlijke rol en hun geringe nadruk op de sacramenten – hierin toch wel heel anders dan Jan van Ruusbroec – krijg ik tussen de regels door de indruk dat vele devoten voor een flink deel van hun spirituele leven de priesters net zo lief de zegen nagaven. Geloofden zij, rasorganisatoren die ze waren, juist wezenlijk

³ Rudolf, p. 263ev

niet meer in de moederkerk als aangewezen institutie? Maar ik besef dat ik hiermee de grenzen van mijn expertise overschrijd, en laat het dus bij deze boude vraag. Wellicht blijkt aanstonds al in het gesprek met meer ter zake kundigen dat zij geen stand houdt.

Dames en heren, ik kom tot een besluit. Toen ik student was, besteedde ik het salaris van mijn student-assistentschap grotendeels aan de verwerving van vakboeken. Daartoe bestond gelegenheid te over, al waren de tweedehands prijzen destijds op hun hoogtepunt, dus het was selecteren geblazen. In de dikke catalogi die antiquariaat Forum geregeld uitbracht, was er gelukkig één rubriek die ik steevast met een gerust hart negeerde: de boeken uit en over de *Devotio Moderna*. Dat leek me toch zo'n saai en afgegraasd terrein! Eigenlijk heb ik deze jeugdzonde pas dertig jaar later, werkend aan *Wereld in woorden* enigszins goedgemaakt, en dat vereiste in die jaren stevige inoefening. Maar zoals u weet zijn zijn late roepingen dikwijls het sterkst – en inmiddels vormt het hoofdstuk over de Moderne devotie voor de auteur een van de dierbaarste gedeelten van het boek.

En heb ik bovendien gemerkt, dat het terrein van de Moderne Devotie nog allerminst is afgegraasd, integendeel. Er is juist nog zoveel te doen, van basiswerk tot en met vergezichten. Nog maar gisteren verscheen de eerste editie van het belangrijkste liedboek van de Moderne Devotie. En van de *Getijden van Geert Grote*, het boek waaruit Nederland eeuwenlang heeft gebeden, moet de eerste wetenschappelijke uitgave nog altijd het licht zien. Ook missen we nog grondige studies vanuit allerlei thematische perspectieven waarvan ik er zojuist een paar heb aangeduid. En om een echt vergezicht te noemen: hoe zit het nu werkelijk met de verhouding tussen de Moderne Devotie en contemporaine ontwikkelingen in Bohemen met figuren zoals Johannes Hus? Geen geringere kenner dan C.C. de Bruin heeft de parallellen tussen beide zeer frappant genoemd; volgens een van zijn biografen zou Geert Grote zelfs hebben gestudeerd in Praag; en zo is er nog wel meer aan mogelijke connecties. Maar verder dan het opperen van die fascinerende mogelijkheid is men nog nooit gekomen. Eerdere generaties mogen wij dat niet verwijten. Maar nu de wetenschap en ook Europa zelf zo'n internationaal bedrijf

geworden is, mag deze kans op grensoverschrijdend onderzoek niet langer ongebruikt blijven.

Werkend aan deze lezing, groeide bij mij steeds meer verlangen naar een grootschalig en tot de verbeelding sprekend onderzoeksproject, met Europese uitstraling, aangaande de Moderne Devotie. Want als ik uw gezelschap een beetje mag vermanen: u heeft wel de traditie van bescheidenheid van de devoten overgenomen, maar misschien iets te weinig van hun organisatiedrift. Ik zou u willen suggereren dat u met behulp van de burgemeesters van Zwolle en Deventer en zeker ook uw Commissaris des Konings hier iets van de grond probeert te tillen, uiteraard in samenwerking met het Titus Brandsma Instituut maar ook de VU en waarom niet de provincie Gelderland en het sterke Nordrhein-Westfalen en de EU als mogelijke partners. Dit alles met het nobele doel de Moderne Devotie voor wetenschap en samenleving op de kaart te zetten op de schaal die zij verdient – en daarbij trouwens veel te publiceren in open access, omdat dat zo schitterend past bij deze tijd én de devote geest van open tekst. Een groot project, niet omdat groot zo mooi is, maar omdat er nog zoveel belangwekkends valt te doen.

En als we dan toch bezig zijn: wordt het niet de tijd om de Moderne Devotie erkend te krijgen als Nederlands immaterieel erfgoed? Op die met de Unesco verbonden lijst staan nu het bloemencorso van Zundert alsmede de Boxmeerse vaart, recent nog vergezelschap van de psalmenzang met bovenstem alsmede het circus, wat ook een uitgesproken Nederlandse traditie schijnt te zijn. Ik gun al die partijen hun erkenning en vitaliteit, maar zijn ze niet wat iel in vergelijking tot het erfgoed van de Moderne Devotie, vermoedelijk de enige van oorsprong Nederlandse geestelijke stroming van waarlijk mondiale betekenis in ruimte en tijd? En voor die wereldwijde verbreiding heeft natuurlijk niemand meer betekend dan Thomas a Kempis.

Dames en heren, mijn verhaal is rondom de Moderne Devotie breed uitgewaaierd, van ongelovigheid naar open access, Occupy, plus priesters en de Nederlandse taal. Die taal kent naast haar grote schoonheid ook haar wangedrochten, waaronder wat mij betreft het onbegrijpelijke feit dat in het Nederlands de uitdrukking “te denken geven” – heel anders bijvoorbeeld dan het Engelse food for thought - een negatieve bijklank heeft. Maar als de overheersende reactie aanstonds mocht zijn: deze ongelovige Thomaslezing gaf te denken, dan teken ik daarvoor. Dank u wel.